

ното въздействие се допълва от постигнатото съответствие на съзвучието на съгласните (ш-ст, ч-в-к, н-д, п-ск, к-рв, см-чк, р-з, х-р, тр-ш-т и т. н.), което извиква асоциации както с действията на хайките и гоненията, така и с фронтовите сражения, където се решава съдбата на света.

Лаконично, но и с пределна точност поетът се домогва и до изображението на социалната демагогия на епохата. На новите кръстоносци е било необходимо все пак в някаква степен да обяснят, да оправдаят, да скрият или замъглят, където е възможно, истината за терора, насилието, завоевателните войни, антихуманния репресивен арсенал. Поетът изобличава коварния стремеж на фашизма да ползува демагогски похвати като не по-малко опасно средство за заблуда и покорство. Но многобройните пропагандни похвати, речи, изявления, тенденциозни коментари и др. не постигат търсената цел.

Ломотиш речи, речи неразбрани. . .

Какво са те? Заплаха ли? Любов ли? Стръв?

Проницателният поглед на поета-антифашист Атанас Манчев пронизва прозрачната завеса на социалната демагогия, за да прозре и оголи за читателя познатия метален блясък на насилието. В същност тук поетът пресъздава картината на обществената прозорливост — сладкодумците на тиранията не са успявали да прикрият с тънката паяжина на словото и другите пропагандни средства зловещите очертания на истинската картина на фашистката действителност с „дим и пепелища и купища леш“, със „страшни грохоти и трясък“. И тук, и на други места в Манчевата поезия впечатлява употребата на думи и изрази като „ломотиш“, „леш“, „гложди“ и др. От строго естетическа гледна точка те са неприемливи. Вероятно авторът не е разполагал с време и възможност да търси варианти и синоними — стремежът му в оскъдното време за творчество вероятно е бил в максимална степен и по най-изразителен път да пресъздаде образа на една епоха, която е депресирала и отблъсквала със своя антихуманизъм и с коварната си социална демагогия.

Картината на XX в. в едноименното стихотворение на Манчев е сътворена от художника със студените и тъмни цветове на палитрата. Тази картина внушава тежки размисли, възприема се с мрачни чувства, с потиснатост. Художествено изваяният хаос от войни, диктатури, погроми и безпросветни дълбоки нощи като че ли гони всяка надежда в реалността на Спартаквата мечта — мечта за свободен и човечен живот. Но поетът-революционер, сам воин на социалистическата революция, внушава на читателя своята вяра в здравите сили, които коват в сраженията обновлението на века. Революционният оптимизъм на поета влияе на читателя, разсейва тежката, безпрогледна мъгла на задушното време. Това влияние поетът постига изкусно и индиректно, с иносказателни художествени изображения, които не са остро противопоставени на внушителната, гнетящата картина на века. Един оптимизъм, който отначало се възприема като мираж:

Миражно мерзелее кът. . . Ти там ще спреш!

След първия полъх на надеждата идва твърдото убеждение в осъществяването на Спартаквата мечта. Този миражно видян светъл път на утрешните дни на века не е сън, не е напразна мечта. Но и до тази и в просъница мечтана реалност ще се стигне не изведнъж и не без борба. Епичното стихотворение, изпълнено с трагичен патос, завършва с призив за борба:

Напред, о, алски век! И рая заключи в кръга си!

Извеждайки целите на борбата, поетът хвърля мост към бъдещето и се доближава плътно до заветната мечта на днешните художници и поети, които изпращат XX в. и съзират контурите на идващия XXI в.

Убий вековни предразсъдъци за раси и за класи
и възвести завинаги с последната фугаса
победата на любовта над Круповия топ!

Анатолий Егоров вижда в утвърждаването и отрицанието двуединството на изкуството: „Утвърждаването и отрицанието са свойствени на всяко изкуство.“ Утвърждаване — отрицание: това са два неразривно свързани момента в метода на художественото изображение. В самото отрицание прозират даже елементите на утвърждаване. Отричайки антихуманизма и демагогията на този циничен век, Атанас Манчев вече утвърждава в лириката си и онези насоки, които не са просто желани, а към които неизбежно върви световното развитие. Тази висота на твореца в художествения му поглед към бъдещето респектира. Лирикът е понесъл в сърцето си мечтите на човечеството за унищожаването на класовите и расовите предразсъдъци (в смисъл на изравняване на правата на расите и ликвидирането на социално-икономическите основи на класовото разслоение) и за възпаряването на вечния мир. Алегоричната победа на „любовта над Круповия топ“ символизира тържеството на вековечната мечта на човечеството да се ликвидират веднъж завинаги причините за стълкновения и войни, да се изгражда социално и хуманно справедлива система на отношения и взаимовръзки, които ще прогонват враждите и конфликтите от всякакъв характер.

Любовта да победи унищожението — Атанас Манчев изразява своя лиричен блян не просто за мир, а за живот, при който между хората не само ще отсъствуват раздорите, а ще има трайна обич между тях:

и възвести завинаги с последната фугаса
победата на любовта над Круповия топ!

Дълбоката вяра в неизбежността на тази и на такава победа е присъща на поетите-революционери от периода на антифашистката съпротива и партизанските борби. Не беше празен блян непоклатимата убеденост на Никола Вапцаров:

Живота ще дойде по-хубав
от песен,
по-хубав от пролетен ден...

Цветан Спасов вижда тази победа като дело на човешката обич, която знае какво иска, към какво се стреми; като дело на човешкото трудолюбие, като празник на човешкия труд.

Животът е широк и хубав,
и трябва само
едно сърце към подвиг устремено,
една избрана цел и
две ръце кораби.

Всички те вярваха, че титаничният сблъсък на колосалните противостоящи сили на XX в. ще завърши с победа на демокрацията и прогреса, с поражение на фашизма. Че тази победа ще означава мир. Че в канонадите се изстрелват последните снаряди. Че след „последната фугаса“ силата и умът на човечеството ще превърнат земята в кът на благоденствието — за радост на всички хора. Една победа, която ще трасира нови пътища на човешкото развитие. Поетът-партизанин Иван Стоянов вижда в своите лирични блянове за бъдещето пътя, който ще води към процъфтяващото народно щастие:

Не, няма да се спрем, назад не ще се върнем!
Ний нов живот навред ще изградим
— земята родна във градина ще превърнем,
де щастие народно и радост ще цъфти!

В по-нататъшните си партизански песни Атанас Манчев също ще очертава по-релефно как вижда живота след победата, към какъв живот в утрешните дни се стремят въоръжените бойци на партията и народа. Във финала на стихотворението „Двадесети век“ поетът в лаконичен стих пресъздава своята идейно-естетическа платформа, своите по същество марксистески виждания за световния революционен процес. Поетът с карабината отрицава и утвърждава с кратки, точни и образни определения. В недрата на този безсърдечен и античовечен век лирикът-революционер съзира и човеколюбието между силите, които се организират на борба за друг живот. Сам диалектик, поетът извежда за читателя представата за диалектическото противоречие на епохата, в която живее.

Ти, мизантропе мрачен и ...безсмъртен филатроп.

Нали в този ужасен век се е родила светлата мисъл на човечеството за шатлив живот, нали деца на този век са и великите мислители, художници и революционери, които ще го преобразяват. Широтата на идейно-художествената концепция на автора при обрисовката на епохата е внушителна и покоряваща. Пред нас е изграден творец, който не само вижда и изстрадва злините на времето, но и има талант, сърце и ум да прозре във все още недостатъчно ярко открити и видими явления и сили, да долови невидимите с просто око първи зари, които вешаят светло утро. С това може да се обясни и оптимизмът на певеца на социалистическата революция — оптимизъм като че ли трудно приемлив на фона на трагичния за човечеството кошмар. В колосалния конфликт Манчев е на фронтова позиция и проникателният му творчески и революционен поглед долавя как слабеят все още демонстриращите сила черни орди на фашизма.

В революционната и партизанската лирика няма и следа от опростителско, едноцветно отношение към врага. Класовата омраза дава сили и гъвкавост, но не влияе аморално в отношението към врага, не изтиква поета в лепкавата и несигурна почва на нерелистичния подход, а обратно. Пренесен на бойното поле и в партизанските биваци, трезвият реалистичен подход е благоприятствувал не една победа в сраженията и схватките. В изстраданите стихове на „Двадесети век“, където всяка дума и всеки ред избухват като емоционален взрив и вик, гори светликът на извисената, горда и справедлива в оценките си душевност на поета-комунист с оръжие в ръка. В неговото отношение към реакционните сили на епохата, в неговото отрицание на исторически обречения век опростителството отсъства. През дима и пепелищата, оглушен от страховития грохот и трясък на сраженията, отвратен от купищата „леш“, творецът с комунистически възгледи вижда и здравите сили на този век, за да извика с убеждение:

Напред, о, адски век! И раят заключи в кръга си!

За поети и борци като Атанас Манчев пряката победа не е крайната цел. За тях жадуваната и изстраданата победа е етап към великата цел — изграждането на социалистическото утре, на социалистическия начин на живот. Живот, описван дотогава от мечтатели и фантасти. Живот, реализиран близо четвърт век на една шеста от земното кълбо. Поетът-комунист, войнуващият революционер Атанас Манчев вижда смисъла на борбата в премахването на препятствията, в създаването на социални условия за изграждането на социализма и на комунистическото бъдеще на хората. Това бъдеще е за поета раят на земята и той в края на драматичните стихове за XX в. в тази посока очертава кръговрата на историческото развитие.

До последните дни на живота си Атанас Манчев не е преставал да пише. Трудно ни е да си представим как, в какви условия е намирал творческо единение над белия лист. Какви шеметни мисли, чувства и картини са кръжали над вдъхновеното му чело. С всеки написан ред, с всяка строфа лириката му достига

нови идейно-художествени висоти. Вероятно и самият поет е чувствувал своето творческо възмъжаване. Въпреки че художникът Манчев се развива и твори в специфични условия, лишен от контакти с компетентна аудитория и оценки и отзиви на литературната критика, лишен и от творческа трибуна, той не ще да е забравил окрилящите думи на един Георги Бакалов, казани преди години по повод на стихотворението му „Есен“. Всеки творец търси ориентири и критерии за оценка на сътвореното — Атанас Манчев вероятно не веднъж е преповтарял казаното му от неговите студентски другари от литературния кръжок, вероятно с не по-малък интерес е наблюдавал как реагира неговите другари-партизани, когато край партизанския огън е чел свои стихове.

Ако все пак можем да подредим по някакъв начин сътвореното от поета по години, почти е невъзможно да се проследи редът на отделните стихотворения, редът на тяхното създаване. Взети вкупом, партизанските стихове на Атанас Манчев градират възходяща линия на творческото му израстване. Призивните партизански стихове на поета с пистолета и кавала синтезират идеологическите основи и социалните цели на партизанската борба:

Нам целта е: труд и хляб за всеки!

Любовта ни: нашият народ.

Тези два стиха съдържат всичко — и широката народна опора на партизанското движение — залог за неговия успех, и ясните социално-класови основи и цели на социалистическата революция, чиито воини са партизаните-антифашисти. Достигналите до нас стихове на поета-партизанин Атанас Манчев са лирична песен за тези, които в огнени и смъртоносни срещи с врага проправят пътя към победния ден. Синове и дъщери на отрудените хора, партизаните са влизали в сраженията с мисълта за народа. Поетът вярно и точно е доловил и изобразил вековечния извор на духовната мощ на партизаните — любовта към народа. Възвеличената от поета духовна връзка, духовно единение на партизаните с народа не е пропаганден похват, не е афиширана декларация. Монолитната духовна общност на партизаните и народа, възпята от поета, символизира непоклатимите устои на една борба, чиято цел е най-после да бъдат сринати класовите крепости и да бъдат строшени веригите на социалния гнет. В стиховете си от балканските раздolia поетът правдиво извежда на преден план народностния характер на партизанската съпротива, в стиховете му партизаните са представени като наследници на традициите на борците от хайдушкото и националноосвободителното революционно движение. Поетът и революционерът Атанас Манчев в своите партизански химни и маршове внушава идеята, че народът е възприемал и подкрепял партизаните така, както някога хайдутите и апостолите на националното освобождение са били обичани, подкрепяни и укривани от народа.

От партизанските стихове на Атанас Манчев искри убеждението, че партизанските отреди са една истинска народна войска — единствена закрилница на коренните интереси на народа, неговата опора срещу фашистките набези. Партизанските бойни редици са неделима, неразкъсваема част от народната плът и кръв. Фашисткото настъпление срещу народа е война срещу партизаните, сраженията и преследванията на партизаните са открит фашистки фронт и срещу народа. Тази специфика на отношенията е вярно доловена и с художествена убедителност изобразена от певица на пролетарската революция. Поетът очертава новия, по същество пролетарски характер на партизанската съпротива. Синовият дълг на внуците и правнуците на хайдутите и на апостолите на националното освобождение не се свежда до военна победа над фашистките узурпатори на родината. Целта е по-велика, по-далечна, по-мощна: хляб и свобода. И нещо повече, труд и хляб за всеки:

Плът и кръв сме от народа

и за хляб и за свобода

дълг синовен нас ни води

да умрем.

АТАНАС МАНЧЕВ

Паскал Стаматов

Краткият жизнен и творчески път на поета и бореца-антифашист Атанас Манчев излъчва особена притегателна сила. На пръв поглед неговата жизнена съдба много прилича на съдбата на съвременниците му. Не един измежду неговите връстници, пренебрегнал личните си проблеми, с оръжие в ръка поема огнените пътеки на нелегалната съпротива и партизанската борба. Мнозина с пламенни стихове възпяха борбата срещу фашизма и капитализма като велико дело на честните хора. Заедно с тях Атанас Манчев беше един от челните организатори, един от многото бойци в тази епична битка.

Проследим ли обаче по-отблизо малкото години на големия му живот и късите страници на лиричното му дело, ние ще се убедим, че за него поезията и борбата са неотменни като съдба, като призвание, като единствен смисъл на дните. Трудно е да си представим боеца Атанас Манчев без поета Атанас Манчев. Като че ли е невъзможно и след толкова години от фаталния изстрел в Айтос да допуснем, че личност като Атанас Манчев би могла да намери удовлетворение в реализацията си единствено в сферите на литературните творци, че ръката, за която съдбата и дарованието са отредили перо и лира, би могла да не държи мъжествено оръжието, насочено срещу най-циничните гнетители на човечеството.

Войнът и певецът Атанас Манчев не стои самотен в безчетните редици на антифашистката армия на българите. Но сред съзвездието от железни бойци и вдъхновени поети-партизани той излъчва своя неотразима и неповторима светлина.

Рожба на велика и жестока епоха, Атанас Манчев ведно с мнозина, почти дете, полага кости в родната земя. Ведно с други — все така млади и силни, обгорени от светлика на литературното дарование, изпълнени с решимост да установят на земята социална справедливост.

Колко много надежди на българската художествена литература погиват за един кратък период, през един исторически миг. Спирайки се на почти едновременно гибел на най-светлите лирици в началото на XIX в. (Андре Шение, Кийтс, Шели, Байрон, Бюхнер, Шуберт, Грибоедов, Пушкин, Лермонтов и др.), Стефан Цвайг горчиво заключава: „Никой измежду тях не достига четиридесет годишна възраст, а малцина навършват тридесет години; така най-съзвучната лирическа пролет, която Европа вижда някога, бива унищожена в една нощ, и свещената група на тия млади люде, които възпяха едновременно, на всички езици, природата и свръхестествения свят, бива покосена и пръсната.“

Сравнена с началото на XIX в., епохата на двубоя между мракобесието на фашизма и света на демокрацията и социализма не е по-малко жестока в безцеремонната си разправа с талантливите синове и дъщери на народа. За по-малко

от три години само на българска земя от силите на фашизма биват покосени такива творци като Никола Вапцаров, Цветан Спасов, Васил Воденичарски, Иван Нивянин, Тончо Стаевски, Христо Кърпачев и др. България безвъзвратно загубва светли дарования, неоценими надежди на родната литература и култура.

Атанас Манчев беше един от тях.

Имената на известните нам поети-партизани (деветима, достигнали до нас — Христо Кърпачев, Кирил Маджаров, Иван Стоянов, Иван Нивянин, Цветан Спасов, Атанас Манчев, Марко Ангелов, Тончо Стаевски и Веселин Андреев) са вероятно само част от светъл и скъп за всяко българско сърце списък на талантиливи творци. Делото, на което те служеха с оръжие и перо, ги опияняваше като поезия. Към гърмящите, светлоструйни и многоцветни водопади на поетичното творчество ги водеше мечтата. Мечтата за едно жадувано бъдеще, една изстрададена мечта. Те пишеха с вдъхновение и убеждение, искрено и неподкупно. И онова, което казва Веселин Андреев за себе си, може да се отнесе към всички поети-партизани: „Аз имах само надеждите, не и самочувствието на писател.“

Житейската рамка на Атанас Манчев се затваря безутешно рано — роден е на 28 януари 1921 г. в с. Каблешково, Поморийско, през учебната 1934/1935 г. постъпва в полукласическия отдел на Бургаската мъжка гимназия, през 1940 г. е вече студент-славист. Активен ремсов деец, организатор в нелегалност, партизанин, Атанас Манчев заживява от есента на 1941 г. живота на професионален революционер, комуто са поверени най-отговорни задачи. До 21 май 1944 г. — деня на последната за него схватка с врага, деня на последния изстрел с последния куршум.

Още от ранни години Атанас Манчев е надскочил ръста на културното равнище на своята възрастова, семейна и социална среда. Неизбежно за него идва онзи неуловим и не всякога обясним миг, когато се пробужда естетическата активност, когато малкото момче изпитва естетическа потребност да извайва най-напред за себе си контурите на една нова действителност. И тук веднага се проявява това, което ще бъде неизменен белег в жизнения и творческия път на Атанас Манчев — творческите изяви на поета са свързани със социалните сблъсъци (преминавали впоследствие в безкомпромисни конфликти) на будната гражданска съвест с нетърпимата несправедливост.

В началото на творческия път на поета-партизанин стои един стихотворен опит. В началото на революционния път на трибуна, организатора и боеца стои първият сблъсък на Атанас с властта — сблъсъкът му със селския кмет.

Първите поетически опити на Атанас Манчев не са документирани. За тях може да се съди по спомените на майка му, която за бъдещия поет е първа слушателка и ценителка. Според Иван Динков първото или едно от първите отпечатани стихотворения на Атанас Манчев е стихотворението „Пролет“: „Никои не може да назове годината, в която Атанас Манчев написва първото си стихотворение. Ученическите тетрадки на поета още не са намерени и може би няма да се намерят. По всяка вероятност това е станало между четвърто отделение и първи прогимназиален клас. Стихотворението „Пролет“ е едно от първите печатани стихотворения на рано загиналия поет.“ Но ако правилно приемаме доказателствата на майката, отнесени към първото стихотворение, което Атанас ѝ е прочел („Кичестият орех“), първите творчески опити следва да се отнесат към малко по-късно време — когато Атанас е бил на тринадесет години. Непосредствено след това е написано и второто стихотворение, изпратено като писмо до кмета с многозначителен наслов „Тъмна нощ“.

Атанас Манчев заминава за Бургас с изявен стремеж за литературно творчество, с горчилката от властническа безцеремонност, с разширени от придобитите знания интереси. Всичко това трябва да се приема като предпоставка, като начален гласък, чиито първи импулси започват от дядото и майката на

бъдещия творец, от поемата на Никола Козлев, от съприкосновението с фолклора. Прогимназиалният преподавател по роден език и литература в Каблешково Злати Захариев, учител на Атанас Манчев, посочва силното увлечение на любознателния юноша към поезията на Ботев и Яворов. Сравнително широката подготовка на Атанас в Каблешково му помага да се ориентира бързо и във вярна посока в по-нататъшния си път в гимназията и университета. Неговият другар и приятел Г. Желев свидетелства: „[Атанас] особено много обичаше стиховете на Пушкин, Лермонтов, Яворов и Дебелянов.“

Първите дни на Атанас Манчев в Бургас са били за него един празник. Нов град, нови хора — светът в ранна младост е романтично опиянение. Жизнената и впечатлителна натура на Атанас е изпълнена с възторжени пориви. Първите гимназиални стихове са бодри, оптимистични, романтични.

Опива ме пролетна радост,
зове ме безумна мечта
и мойта възторжена младост
се къпе в море от цвeтa.

Зовът на мечтата все още не е кристализирал, за младия творец бъдещето е едно опиянение, стремежът към него е енергичен, но не и ориентиран. Младият гимназист от Каблешково в ранните си ученически дни още не се е включил в активната дейност на РМС — това става по-нататък. На първо време Атанас постъпва в марксистическия ремсов кръжок, което оказва изключително определящо влияние за формирането на мировгледа му.

През тези години (Максим Наимович ги определя като първи период в творческото развитие на Атанас Манчев, за нас животът му е твърде къс, за да бъде диференциран в периоди) литературните творчески опити на вдъхновения младеж придобиват значението на сигурни стъпки в света на поезията. По своята идейно-емоционална обогатеност първите гимназиални стихове на поета са твърде про-тиположни и са променлива литературна стойност. Вкупом взети, те все още са твърде далеч от социалните проблеми на времето. Майката на поета — Стойна Манчева — си спомня: „Като отиде да учи в Бургас, мойт син започна да пише едни мътни, едни неразбираеми стихове, които никак не ми допадаха.“ Писани повече в резултат на книжовно влияние и на търсец емоционален порив, тези стихове поднасят едно неустановено романтично настроение. Абстрактните очертания на тъгата и радостта, пролетните химни се редуват с описания на покритата в мъгли разнина. Но младият поет в своя творчески полет набира височина, вдъхновеният му поглед обхваща все по-широки хоризонти. Стремежът му към далечни поетични кръгозори е ярко афиширан. На един дъх като че ли жадният за творчески дела млад и с неудържими сили поет иска да проникне в тези чудни светове на лириката, където багрите и чувствата твърде често и понякога необяснимо менят своя тон. Едва ли този разбираем стремеж към творчески хоризонти трябва да се приема като самоцелно търсене на поетични варианти на елегизъм, обреченост, на незрели сентенции за живота и смъртта. Такива елементи в началните стихове на поета има, но те са по-скоро израз на стремеж да се вникне в различните сфери на поетичното творчество, да се опита новото, различното, а не на формираща се идейно-творческа ориентация. От друга страна, тъгата в младата душа е нерядко необясним, но не и трагичен спътник на неудържимите жизнени напори на радостта, смяната на посоката на емоционалния изблик на тази възраст има и психологически характер.

И наистина, докато поетът запява възторжено:

Сeгa полeтa мaдoст дишaт,
и тoпъл южeн вятър вeй
и птичи глaсoвe в душaтa
oтpонaт чyдни стихoвe,

неговите очи веднага потъмняват от „тъгата неотменна“ на друго видение:

А там, където дим извива над
бездънните долини,
сега мъгли от вечни грижи забулят
бедните села;
там бди тъгата неотменна
на вечерите скръбно-сини
и посърнали градини облича
в злато есента.

В тези изпълнени с лиризм и поетически образи стихове манчевското е все още твърде малко. Пролічва обаче стремежът да се търси свой път, да се изгражда свой почерк. Истинските творци трудно избягват лъкадушните, противоположни понякога пътища на съзряване, Манчев също не прави изключение. В стихове като тези Атанас Манчев не е преодолел докрай и литературните влияния, прозира и неприкритото подражание. Но веднага трябва да се добави, че изпълват и онези страни от поетическото вдъхновение на Манчев, които дават сила и красота на поетичното му дело: образно-емоционалната динамика на стиха, стремежът му да се докосват (макар и бегло, и подражателски — в случая) социални струни („мъгли от вечни грижи“, над „бедните села“ и т. н.).

Първите стъпки на Атанас Манчев в гимназиалните му години и на литературното поле, и в общественния живот са успешни. Процесите на търсене и ориентиране придобиват все по-конкретни очертания, макар че тези процеси не протичат леко и праволинейно. В марксистическия кръжок Атанас придобива знания, които очертават явна посока в плетеницата на обществените отношения. Въпреки че в стиховете му се дочуват познати припеви и мелодии, идейно-емоционалният заряд на всяко следващо стихотворение се очиства от влиянията и от абстрактното творческо светоусещане. Първите дири на житейския и творческия път на бъдещия поет и революционер лъкадушат, отклоняват се в една или друга, но не и в противоположна посока.

Търсенето на верния, на своя път — и в творчеството, и в живота — се превръща в сложна драма за натура с богата душевност и многопосочни интереси, за личности с будна съвест и неподатлива на насилие и социални компромиси воля. Иван Динков съвършено справедливо очертава криволичещия, зигзагообразен път на Атанас към света на поезията; път, преминат с препълнено от тревоги и съмнения сърце: „Бавно, мъчително той навлиза в необятния свят на поезията, както бавно и мъчително са навлизали всички поети преди и след него... Атанас Манчев... не се различава по творческо развитие от своите събратя по перо — и той познава колебанията, резигнацията, мъчителните гърчове.“ (Извън нашия замисъл е да се влиза в обстоятелствена дискусия с Максим Наимович, който пише: „Поети като Ат. Манчев не познават сложен, лъкадушен път.“) Такава категоричност е неприемлива, не отразява действителния път на идейно-творческо развитие на Атанас Манчев. В душевния мир на поета и гражданина Атанас Манчев битуват съмнения и тревоги. Единствено РМС му подава ръка — в личния си живот Атанас е сам, измежду роднините и близките му няма човек, на когото да се довери (подкрепата на Зл. Захариев и на ученическите му другари има по-общ характер), с когото заедно да провери корена на не едно съмнение. В тези първи гимназиални години и жизнените пориви, и душевните терзания на поета (по думите на Людмил Стоянов) са твърде неопределени, смътни и стихийни. Това не всякога е белег на поетична незрелост, а в случая свидетелствува за сложен и противоречив път на развитие. В тревожната динамика, в извивките и лъкадушките на този път на търсене на истината, извървян докрай от Атанас

Манчев, има надежди и съмнения, воля и нерешителност, цел и отсъствие на ориентири. В написаните от Манчев през тези години стихове лиричният герой е странник с бездомна орисия и безутешен мир. Тревогите, които гонят утехата и сигурността в душевността на героя, не са изяснени — неговата душа е изкаляна в някакви улични битки, той търси в „безподслонни нощи сънувани подслон“.

Но ако разгледаме тези стихове успоредно с обстоятелствата, сред които живее Атанас Манчев, ако ги сравним с първия лиричен отклик при пристигането му в Бургас, ще установим, че метафорите и символичните образи не са лишени от житейски подтик, не са абсолютно абстрактни. Те очертават сложните гами от чувства, настроения и видения на поета, неудовлетворен от живота, отблъснат от грубостта на окръжаващата го реалност. Тези стихове илюстрират сблъсъка на поета с действителността, която той вече не приема като романтична и опияняваща. Идеалът за новата, мечтаната действителност за поета все още не е очертан — на преден план е изведено онова, което отблъсква; онова, което не може да се възприеме от будната съвест на поета, което е чуждо на неговия морал и мироглед.

Този момент от творческото израстване на поета е твърде характерен за лутанията на едно поколение, което не гледа в опростен план на живота и на бъдещето. В същност за Манчев конфликтът с каблешковския кмет е само прелюдия — истинските сблъсъци с живота „без маска и без грим“ пораждат много въпроси. Пристигането в Бургас за него е и първата осъзната, пряма, неподправена, донякъде и безмилостна среща на лиричната душевност на юношата с грубия живот и тази среща не минава без сътресения и без объркване. На арогантното своеволие и несправедливост на селския кмет преди години невръстният Атанас Манчев бе отговорил с пламенно писмо-стихотворение. Как ще реагира Манчев сега — в условията на рязка промяна на жизнената среда?

Промяната за Атанас Манчев е била действително рязка. В условията на големия крайбрежен град (областен център, развита промишленост, активно търговско пристанище) идиличната сърдечност в отношенията между хората е изпепелена. От друга страна, на Атанас Манчев не може да не е правило впечатление рязкото противопоставяне на картините на разкош и мизерия, каквито ежедневно е предлагал големият град пред лиричния взор на поета, доскоро опияняван от зелената шир и ухания вятър на селската природа. Една душевност, склонна да възприема живота като доброта, като сияние на разбирателството и уважението между хората, става свидетел на други нрави и отношения.

Грубостта отблъсква Манчев, грубостта в нейната многоизмеримост: грубите очертания на контраста между пищния център и неугледните покрайнини на града. Душата на поета е наранена от грубостта на социалното неравенство, от демонстративната надменност на силните на деня, от унизителната грубост в отношенията с безправните, потиснатите, експлоатираните. Поетът страда в съприкосновението си с тази действителност.

Шом тихо някой в мен застане,
ти чуй — скръбта души.

Сред хората Атанас Манчев все още не е успял да намери тези, чиито редици ще формират непоклатимия вълнолом на социалните неправди. Все още не е видял своето място в редиците, които също не приемат тази груба (и не само поради това, че е груба) действителност и с организирана сила се стремят да я променят. Отблъснат от живота, все още извън огнения водовъртеж на борбата, поетът търси упование в тайнствените, романтични, успокояващи очертания на лириката. Там като видения се открояват търсените от поета образи на сърдечни

и човечни хора. Все още там, а не в реалния живот поетът търси и лъчезарния образ на любимата, която ще утеши този странен странник — поета — с целувка.

И звънне ли в теб звук сърдечен,
ти странник тъмен като вечер
с целувка утеши.

Това за чувствителния лирик са години на художествено бягство от живота, причинено от непоносимата грубост на житейските ирaви. Своеобразното за Манчев бягство — отрицание на действителността — няма нищо общо със стремежа към усамотение, към скъсване на контактите с хората. В бягството си от тази груба реалност поетът Атанас Манчев търси хората, търси опората в тези, които ще направят живота по-друг. Бягството на поета Манчев от реалността към владенията на лириката не е стремеж към откъсване от живота, не е блян по самотата като идеал, като венец на съвършенството. Тъкмо обратното — това бягство от неприемливата реалност към другата, засега въображаема, но желана, мечтана реалност, е бурна реакция на отрицание на съществуващия обществен ред. Едно абсолютно отрицание, чиято крива се насочва към полюса на борците, обединени от идеята и вдъхновението да изменят този живот, да го заменят с друг — човечен и справедлив. В същност тази Манчева реакция на отрицание на капиталистическата действителност разкрива у него потенциален борец, който твърде скоро ще намери своето място в борбата с оръжие в ръка. Борба за една нова реалност, борба за един нов, справедлив социален ред. В своето бягство от съществуващата реалност Манчев разгаря у себе си светлика на бореца и революционера — той носи в сърцето си не само обезверени молитви (огорченията, разочарованията от живота), но и сили, и воля за борба с този живот — „на горд орел пронизан неотекналия стон“. В стремителното си художествено бягство от живота Атанас Манчев никога не е бил и никога не се е стремил да бъде самотник. Винаги свързан с хората, поетът-бунтар мечтае за друг живот именно за хората. Онова, с което животът го отблъсква, е грубата несправедливост към хората. Онова, за което мечтае, е един свят на равноправие за хората. И поетът закономерно стига да убеждението, че един нов живот на ред и съвършенство може да бъде изграден с тези хора и на тази земя. В бунтарските си пориви поетът смело и със сигурни крачки се доближава до революционните идеи, на които той ще посвети живота си. Но все още в килежа на своите бунтовни лирични реакции, той мери сили с властващия в живота абстрактен кумир на злото. През призмата на емоционалната хуманност поетът в този период от развитието си вижда само в силата на човешката обич оръжието, с което може да бъде сразен този кумир. Със стрелите на човешкото сърце, а не с оръдията на революцията Атанас Манчев иска да сломи злините в живота. Лиричният бунт на непримиримата младост срещу социалната неправда все още няма революционен характер, поетът воюва срещу злото в живота в името на абсолютния хуманизъм.

На старото, което разумът изрина,
готов ли си да сложиш смело кръст?

Знамето на революцията се вее все още встрани от поета, чиито ръце след време гордо ще го развяват. Отрицанието на съществуващия ред има абстрактен характер. Обобщеното понятие *старо* е с неизяснено съдържание, тъй като не всяко старо е исторически обречено. Оценката на обреченост на старото също е твърде широка и абстрактна. Старото е изринато (отречено, обречено на унищожение) от разума. Във вложения текст разумът олицетворява здравия смисъл, справедливият общочовешки подход, който изрива, разкрива, очертава на показ онези остарели отношения и явления, с които трябва да се простим, ако искаме

да вървим напред. Разбунтувалият се поет Манчев воюва от общочовешки позиции със силите, които спъват човешкия прогрес, възходящото развитие на обществото. Това по същество е еволюционен подход. Лиричният повик за бунт, за метеж в тези ранни стихове също носи революционен характер:

И нашите стъпки са стъпки метежни,
че ний сме закърмени в робство и гнет,
и нашият блян е лазури безбрежни
и нашият вик е: неспирно напред! (1938)

В абстрактен план робството и гнетът са показани като подтик за метежа. Но и това е голяма крачка напред към досега на социалните проблеми от поета. Засега крачката е само една. По-нататък в очертанятия на целите на метежа засява отново абстрактният бряг на безбрежните лазури. Бъдещето е разкрито като нещо светло, като очакван положителен резултат на общественото развитие. Бунтовният призив („Неспирно напред!“) е повик в името на вечното движение и развитие, еволюционен призив против застой.

Оттук до революционните идейно-художествени позиции разстоянието вече не е много дълго, макар че за някои други поети то се е оказвало и непреодолимо. Непримиримата бунтовна душевност на поета Атанас Манчев го води във вярна посока. И както и досега, идейно-естетическата ориентация на твореца протича успоредно с житейската ориентация. Поетът-революционер и революционерът Атанас Манчев не се разминават, вървят ръка за ръка.

В последните класове на Бургаската мъжка гимназия Атанас Манчев е приет в редовете на нелегалния РМС. Утвърждаването на Атанас за член на РМС идва като закономерен резултат на проявяваната от него активност в легалните форми на дейност на РМС. Той е един от най-дейните участници в ръководените от РМС ученически организации в гимназията (въздръжателното и стенографското дружество). Атанас Манчев е деен сътрудник на ученическия вестник „Лъчи“. Иван Динков отбелязва: „Във вестниците „Бургаска поща“ и „Лъчи“ започват все по-често да се появяват неговите стихове. . . Скоро Атанас Манчев е привлечен за член на редакционната колегия на ученическия вестник „Лъчи“. Публикациите на Манчев са извиквали интерес и внимание — правили са впечатление поместените му в печата реплики и срещу неприемливите страни в училищните порядки, срещу насажданата подозрителност и неискреност в отношенията между учениците. От рубриките на вестниците Атанас воюва срещу опитите на училищното ръководство да прекъсва свободолюбивите изяви и стремежи на младите хора.

Сред своите съученици Атанас Манчев се е ползвал с авторитет и обичан буден и талантлив младеж с изявено поетическо дарование. Поетът-гимназист в творческите си дръзновения се е радвал на подкрепата на ученици и учители. Тази обществена подкрепа, която е играела ролята на признание, е имала голямо значение за твореца Манчев — той е получавал и компетентни оценки, които са укрепвали вярата в собствените му сили. Стимулиращо влияние за Атанас Манчев е имал и положителният отзив на Георги Бакалов за неговото стихотворение „Есен“. Стихотворението е било изпратено на големия литературен критик от Манчевите приятели Милан Ангелов, Господин Желев и Тодор Халачев. От значение за поета е била и оказваната му подкрепа от Пенчо Костадинов.

Изследователите на жизнения път на Атанас Манчев Иван Динков и Андрей Карадимов, спирайки се на гимназиалните години от живота на младия революционер, посочват и увлеченията на Атанас към поезията на Пушкин и Лермонтов, подчертават му интерес към живота, личността и творчеството на Максим Горки. Голяма част от времето си Атанас е прекарвал сред книгите, но не по-малко от книгите той е обичал и киното. Решаващо значение за идейното му развитие

са имали филмите „Чапаев“, „Цирк“, „Трактористи“, „Тринадцать“ и други съветски филми, които той няколко пъти е гледал на бургаски екран.

През есента на 1940 г. Атанас Манчев постъпва в университета с придобити марксистически познания и опит в младежката ремсова дейност. И още през първите си студентски дни той се включва дейно в акциите на РМС сред университетската младеж. В студентските, в бонсистките редици Атанас Манчев се изгражда като творец и обществен деец с изяснен мироглед и формирани литературни възгледи. Проследявайки студентските изяви на Атанас Манчев, Людмил Стоянов пише: „Тук (в София — б. а.) настъпва окончателното оформяне на литературните му обществени възгледи и преди всичко решението му да работи за освобождението на своя народ от веригите на германския фашизъм, превърнал България в доходна колония.“ Атанас осъществява близки контакти със своята студентска среда. Негови състуденти са били деятели на РМС и БОНСС, изявяващи се литературни творци, измежду които Атанас Манчев се сближава повече с Васил Воденичарски, Венко Марковски и Ведрин. Своето възхищение от тях Атанас изразява не на едно място в студентските си писма до Каблешково. Положително отражение на творческото изграждане на Атанас Манчев оказва и активното му участие в студентския литературен кръжок — ведно с Венко Марковски, Камен Калчев, Иван Нивянин, Цветан Спасов, Иван Вандов. Между Иван Динков и Андрей Карадимов няма единство по въпроса, кой е ръководил този знаменит литературен кръжок — за ръководител Андрей Карадимов сочи Васил Воденичарски, а Иван Динков — Иван Аржентински. Присъствието на Тодор Павлов в занятията на кръжока, лекциите му по марксистко-ленинска естетика и по въпросите на социалистическия реализъм са стояли може би в основата на литературната подготовка на обединените в кръжока бъдещи именити строители на новата ни литература.

За съжаление този тъй решителен за Атанас Манчев период от живота му не е документиран. Бихме могли само да се досещаме за мотивите, които са го ориентирали към тримата от кръжока и са го сближили с тях — веднага и завинаги. И тримата — Васил Воденичарски, Венко Марковски, Ведрин — са били измежду дейните в студентския литературен кръжок. И тримата литературни другари на Атанас Манчев по-нататък поемат пътя на професионални революционери. Четиримата поети — четирима бъдещи революционери, са били непрекъснато заедно. Техните мисли и чувства са летели по огнения свод на поезията и революционната борба.

За Атанас Манчев това е време не само за учение, творчество и напрегната ремсова организационна работа. За него в тези дни и нощи назрява едно неотменно решение, изгражда се неговото поетическо верую.

Поднасям възторжено тука
една неотменна съдба
и дръзко издигнал юмрука,
живота зова на борба.

Поетът взема за себе си съдбоносното решение — да премежи силите си с живота, да измени този неприемлив живот. Почти по същото време друг поет и революционер беше провъзгласил с боен екот:

С живота сме в разира!

Тук пряко влияние и подражателство не може да се търси — Атанас изживява по свой начин драматизма на съдбоносната ориентировка в живота, въпреки че е чел „Моторни песни“ и е имал възможност лично да се запознае с Никола Вапцаров. Андрей Карадимов отбелязва: „По него време (първата студентска година на Атанас Манчев — б. а.) му попадна стихосбирката на Вапцаров „Мотор-

ни песни"... Една вечер Воденичарски го запозна с Вапцаров в кафене „Средец“, където обикновено се събираха прогресивните писатели.“

Дали е имало и други срещи между двамата поети и революционери, ние не знаем. Безусловно, името и поезията на Вапцаров още тогава са уважавали Атанас Манчев, даже би могло да се проследят и определени литературни влияния. Но в революционната си ориентировка Атанас Манчев върви по свой път към онзи рубаж, който го сплотява и с Вапцаров, и със светлия авангард от вдъхновени поети и предани борци и революционери, които са разбирали пределно ясно, че социалистическата революция няма алтернатива. И са съзнавали, че като бойци на тази революция поднасят скъп залог — неотменната, личната съдба.

Трудно е да се допусне, че би имало влияние и сили, които да ориентират Атанас Манчев към друго решение, да го отклонят от участието му в революционните борби. До това решение Атанас Манчев стига по пътя на вътрешното убеждение и идейното развитие и формиране на личността му. Неговата бунтовна непримиримост се изявява, както беше отбелязано, още в детските му години. А после, когато има възможност да съзре социалните, класовите корени на злото в живота, когато проумява кое сковава полета на народните свободи, за него друг път — извън борбата — няма.

Волен израснах сред гръм и сред бури,
свободата възлюбих до смърт.

Възлюбването до смърт означава решимост до смърт. Решимост да се брани свободата от нейните гнетители. Решимост да се громят социалните тирани на народа, да се отстояват класовите интереси на трудовите хора. Решимост, над която няма власт. Така беше казал някога и големият поет и революционер — че няма власт над онай глава, която е решила да се откъсне от раменете в името на борбата, която е готова да се жертвува за отечеството.

Лиричната Манчева закана към живота има в основата си твърдото, осъзнатото решение на бореца да даде и последните сили в започналата война с нашата и чуждата фашистка диктатура. Тази закана не е стихийна, а е поетичен израз на непреклонната воля на революционера да извърви докрай своя огнен път.

И дръзко издигнал юмрука,
живота зова на борба!

Оставаха му още три години.

Тези стихове не са написани от боец с черти, изсечени от гранит; с развихрена осанка и с поглед, проникващ бъдещето. Вгледайте се във фотографията на Атанас Манчев — не Ви ли напомня с нещо Есенин: интелектуалният овал, дълбокият, тъжно-лиричен поглед. За Атанас Манчев революцията не е увлечение, решението му да се включи в революционните борби е резултат на дълбок промисъл, на фундаментален идеологически разрез на времето, на проникване в същината на епохата — в нейните тенденции и процеси на развитие. Неговото решение не е поза, то е закономерно и естествено като съдба.

В основите на революционното съзнание и убеждение на Атанас Манчев струи несъкрушим оптимизъм. Помнят го като ведро личност — бодър и усмихнат, готов да подкрепи падналия духом. По-нататък ще се отбележат случки и събития, свързани с неговата любов към кавала. Поетът с кавала е владеел сърцата и като изкусен изпълнител на опияняващи мелодии. Естествен белег на революционната идеология, оптимизмът на Атанас Манчев се е крепял и на непрекъсваемите контакти с хората. Далече от Каблешково, той е поддържал редовна кореспонденция с другарите си от родния край. Неговите писма са съдържали и информация за актуални събития, и същевременно са имали характер

на указания за предстояща дейност. Каблешковските младежи също са оценявали влиянието на Атанас Манчев върху населението и са го поканили да говори през месец май 1941 г. на празника на българската книга в Каблешково. Неговата сказка, която не е минала без инцидент, е по същество и последна легална среща на Атанас Манчев с широка слушателска аудитория. С част от тези хора, с населението от родния си край революционерът Манчев ще се среща още много пъти, но винаги тайно от другите; винаги по-далеч от дебнещия поглед на агента или от безмилостните дула на засадите.

От майския инцидент в Каблешково до есента на 1941 г. остават по-малко от шест месеца — около двадесет и пет седмици Атанас все още ще има възможност да се движи свободно, да вдишва свежестта на пролетната омая, да лети необезпокояван в шеметните висини на младостта.

Опива ме пролетна радост,
зове ме безумна мечта
и мойта възторжена младост
се къпе в море от цветя.

Късите дни и дългите нощи на професионален революционер са все още пред него. Тогава ще го люлеят други мечти, с други очи само след няколко месеца ще гледа равнината и кръгозора. Сега тази равнина пред очите на възторжения поет се къпе в слънчевите потоци на ведрите небеса. Сега поетът разгадава в сърцето си трелите на птичите гласове. От стиховете му струи тиха, мека, безметежна светлина.

И птичи гласове в душата
отронят чудни стихове.

Последни стихове, писани под съпровода на птичите мелодии. Буреносните за поета и революционера облаци са все още отвъд хоризонта, макар и съвсем близо. Залезът на мирните за Атанас Манчев дни е изпълнен с особена ведрина. Тази ведрина, още по-лъчиста, ще грейне в деня на победата, но Манчев не ще може да я види. Последна почивка, последен мирен възторг.

Аз спирам ням пред тая ведрост,
възторжено повдигам длан
и виждам как пред мене распе
живота като чуден блян.

В бъдната реалност на този блян поетът не храни никакви съмнения — този блян ще бъде ежедневие в идващите години. Поетът и революционерът Атанас Манчев е съзнавал, че пътят до този бленуван живот е осеян с безкомпромисни битки, които ще доведат до разгрома на все още разгърнатите и настъпващи сили на фашизма.

От есента на 1941 г., преминавайки в нелегалност, Атанас Манчев поема пътя на професионален революционер. Тогава той преминава в нелегалност, но и до този повратен момент от живота си студентът-славист фактически се занимава не с изучаването на науките, а работи по реализацията на бойни ремоси и партийни поръчения и задачи в Пловдив, Хасково и Сливен. Последните три години от живота на поета и революционера Атанас Манчев — Моц зазвучават като кулминация на огнена и величествена поема, в която литературният герой и историческата личност са се слели в едно. Както е било при Ботев и Вапцаров. Както се получава тогава, когато идеалът, творческата реализация и жизненият път не се разминават. Години на метеоритен полет на едно ярко дарование, години на величави дела на предан на партията и народа воин и организатор. В уводната статия на „Манчев лист“, издаден от околийския комитет

на СНМ в Поморие през 1949 г. и подписана от името на комитета, четем: „Решението на ЦК на РМС Атанас Манчев да напусне университета и [да] се отладе на революционна дейност младият студент приема с желание. От тоя ден Ат. Манчев става секретар на окръжния комитет на РМС в гр. Бургас. Голямата заслуга, която се пада на него в младежкото движение преди 9. IX. 1944 г., се състои в неговата апостолска дейност. Жив, пъргав, съобразителен и в работата си, той можа зад окото на фашистката полиция да заздравя ремсовите организации и да създаде мрежа от бойни групи, ятаци и верни на партията борци, да ги хвърли на борба с развилнелия се поробител. Когато партията призовава целия свой кадър — партийен и младежки, да се вдигне на открита борба с врага, Ат. Манчев имаше с какво да подкрепи това нейно решение. Само от с. Каблешково той излъчи 32-а смели народни синове, които с оръжие в ръка поеха в една нощ пътя към Балкана.“

Животът на нелегалния революционер — организатор на антифашистката съпротива у нас — е описван в спомени и е художествено пресътворяван. Читателят има представа за огромните трудности, преките опасности и тежести в изпълнението на бойните партийни задачи. Крехките плещи на Манчев устояват на тези свръчовешки изпитания на нелегалния ремсов и партийен боец. Своя обрулен с насрещни ветрове, засади и сражения път на революционер Атанас Манчев извървява с пословична последователност в изпълнението на поръченията, с идейна убеденост и твърдост на духа. През нелегалните му революционни години разцъфтяват прекрасните добродетели на неговата душевност — дружелюбността и сърдечността му са го правили търсен и желан апостол на социалистическата революция. Един от другарите и съратниците на Атанас Манчев споделя: „Легендарен и приказан, бих казал, бе животът на Манчев като нелегален, като партизанин.“ В безброй срещи „зад окото“ на полицията, в тайни местности, в кошарите и къщите на верни ятаци Атанас Манчев убеждава и вдъхновява, създава сигурна мрежа и опора на бойния фронт срещу българските фашисти по крайморието.

През тези години той израства и като певец на социалистическата революция.

Пролетта е била един от най-любимите сезони на Атанас. Пролетното опиянение е извиквало у него неудържим лиричен възторг.

Шумете, слънчеви потоци,
вий — ведри — грейте небеса,
земята пее днес пияна
от толкоз слънчева роса.

Пролетта за поета е била винаги начало на ново време, олицетворявала е настъпването на нов, бленуван живот. За радателя на друг живот, за влюбения в красивото утре поет пролетта със своя оптимизъм влива сили и енергия в полета към не една мечта. Но този романтичен полет отсъства в лиричното отношение на Атанас Манчев към пролетта на 1942 г. Кървавата пролет на 1942 г., зловеща за Европа и за света, извиква у поета и революционера ново, по-различно светоусещане. Тази пролет също е възпята от поета, но вече без завладяващия оптимизъм, без светли мечти за полет към безбрежността на красотата и на топлата човешка обич.

Да, пролетта на 1942 г. също е възпята от Атанас Манчев, на нея той прави специално посвещение. Но още първите строфи на стихотворението прозвучават като увертюра на едва сдържана покруса.

Къде е хубостта ти, пословична красавице,
възнасяна от толкова възторжни имена?

Огненият дъх на епохата е изгорил всички нюанси на цветовете. Картината на световната и на националната обществена поляризация е в два цвята. През настъпващия пролетен топлик поетът извежда за читателя смразяващата истина за античовешката природа на ешелоните, чиито шикове щедро обещаваха хилядолетната робия.

Повалят се под брадва човешки лесове.

Цената на отпора на човечеството е твърде скъпа, за рицарите на пречупения кръст масовото унищожение на хора се превръща в ежедневие. В тези непосилни дни на тотално унищожение, когато градове и села последователно се превръщат в пламтящи руини, покрити с покосени бойци, лъчезарната пролетна усмивка се явява като неописуем кошмар.

Можа ли да възвърнеш, принудено усмихната
на майка безутешна единствения син...

Това стихотворение, както и почти всичко, писано с ръка, опряна на оръжието, носи белега на първи и единствен вариант, лишен от лабораторна обработка. При все това силата на идейно-художественото въздействие не е значително ошетена. В художествените образи са синтезирани белезите на епохата, очертан е профилът на гигантските сили, изправени една срещу друга. С адрес към съвестта на всички честни хора, стихотворението внушава идеята за сплотяването на редиците на тези, които са прозрели световната опасност от фашизма. Тези, които не искат да попаднат в покосените човешки лесове; които са решени да спрат неумолимия ход на кръвожадната фашистка брадва.

Със стихотворения като „Пролетта на 1942 г.“ Атанас Манчев преминава вече и на по-определени идейно-творчески позиции: не само с делото си, но и с творчеството си да служи на антифашистката борба. Прави впечатление зрелостта на идейно-естетическото кредо на твореца, чиито принципи са изкуството да служи на живота, творецът — на борбата. По същество това са идейно-художествените принципи на социалистическия реализъм.

С това и със следващите си стихотворения поетът Атанас Манчев се е домогнал до един по-извисен и в естетическо, и в идеологическо отношение художествен критерий, който отсега нататък ще дава друга окраска на поетическото му творчество. В стихотворенията, които ще напише занапред, поетът отново ще се връща, без да се повтаря в художествен аспект, към глобалния характер на световния конфликт, ще адресира към съвременника редица проблеми на неговия дълг, на неговата отговорност пред общество и народ в този съдбоносен етап на световната и националната история, великата отговорност пред съвестта и народния дух, мястото на всеки в борбата. Ведно със сътвореното от другите поети — бойци на антифашисткия фронт, поезията на Атанас Манчев си остава своеобразен паметник на своето време. От нея може да се научи това, което не се съдържа в историческите съчинения и документи за тази огнена епоха. В своята лирика поетът е доловил същността на колосалните исторически конфликти. Очертавайки титаничния им размер, поетът по художествен път внушава, че в същност в този невиджан двубой на света се кове бъдещето на земята.

В достигналото до нас творчество на поетите-партизани не на едно място се правят художествени обобщения на епохата, в характеристиката на това барутно време се търсят исторически съизмерения. Поетът-партизанин Кирил Маджаров търси корените на антихуманизма на своето време в ранното Средновековие. Както и през средните векове, и в условията на фашистката диктатура обществената атмосфера е потискаща, душна, преследва се и най-невинната изява на свободомислие. Със сполучливо намерени художествени образи Кирил Маджаров е характеризирал на сравнителна основа отблъскващата същина на дните, в които живее и се бори:

Риторичното поетично въстъпление сочи качествено нова идейно-естетическа ориентировка, разкрива един поет със зрели, изчистени от влияния и колебания художественотворчески позиции. Творецът, макар и „не разперил, както трябва криле“, е набрал височина и уверено лети над овладяна територия. В стихотворението „Пролетта на 1942 г.“ Атанас Манчев с художествена вещина и от революционни идейно-естетически позиции пресъздава лирически образа на една от най-зловещите пролети в историята на човечеството. Време на невероятно стъписване: зловещият флаг с пречупен кръст се вее над цяла Европа, танковете с кръст проникват все по-навътре в надеждата на света — съветската страна. Колко парадоксално за поета е, че и тази пролет пристига със своите очарования — слънчевите потоци не са изчезнали, благоуханията на възродената цъфтяща природа отново се носят от приземните ветрове. Очарования, които не привличат и не радват погледа на поета и революционера. За лирика — боец от нелегалната съпротива срещу фашистките изстъпления — блестящото лъчезарие на обсипаната с ябълков цвят земя е излишна натруфеност. Това лъчезарие зловещо контрастира с апокалиптичния фон на димящите пожари навсякъде, където е газил фашистки ботуш. Бялата пролетна премяна е опръскана с кръв, до покосените от изстрелите кокичета са паднали борци, които в своите пролетни надежди са искали да пресекат пътя на растящото фашистко настъпление. Упояващият мирис на зюмбюла е задушен от изригванията на бомбите и снарядите, от смъртоносния картеч, от застланите с трупове бойни поля. Пролетната рамка още по-релефно откроява страховитата картина на разгарящата се епична битка на века. Сурово и жестоко време, което е твърде далече от пролетната топлина и нежност. Поетът е син на това време, воин в тези битки. За него в тази безпролетна епоха пролетта идва като фалш, като лицемерие, като заблуда. Стихотворният ритъм е в търсен дисонанс с пролетните бързеи, изразните средства отдръпват цветната завеса пред погледа на читателя, за да бъде разкрита истинската картина:

Напразно ни зальгваш: под външната натруфеност
се мъдрят грозни бръчки и старческа немощ;
зад мнимата лазурност — най-черната покрусеност,
разтление и мухъл — под шарения под.

Нина Андонова е категорична, че стиховете, които Атанас Манчев пише в годините на своето най-активно участие в антифашистката съпротива, „са много по-ярки и по-точно отговарят на неговия творчески темперамент и жизнена съдба. В тях много силно се усеща неговият епичен поетичен похват — способността му да улови ритъма на дните и пулса на времето, да ги пресъздаде в епични образи.“

Стихотворението „Пролетта на 1942 г.“ е лиричен отклик на поета от революционния авангард на набезите на фашистките орди в Европа и на Изток. Тоналната гама на творбата е наситена с остри, звучащи тревожно мелодии, но униние и песимизъм не се долавят. Основната идейно-естетическа цел на твореца е да постигне художествено изображение на величествения двубой на епохата и да изведе на преден план отблъскващата, античуманна и антисоциална същност на фашистката експанзия. С художествен усет за образност, с епичен глас, в който спокойният тон е повече израз на увереност, но не и на отсъствие на тревога, поетът обобщава внушителната картина на грандиозната и страховита световна битка.

Откриват се далече грохотещи светкавици,
повалят се под брадва човешки лесове.

Ето тъмното, мракобесно насилие,
ето робството със своя тежък ярем,
ето черепите, строени в могили
и жестокото чингизхановско време.

Чингизхановско време — сравнението пределно точно очертава антихуманната същина на фашизма. Черепи, строени в могили, повалени под брадва човешки лесове — поетите с оръжие в ръка са имали дълбокото съзнание за смисъла на борбата, в която са вложили млади сили и млад живот. Непогрешимият усет за характера на епохата прозира и в творчеството на почти всички поети-партизани. Веселин Андреев директно характеризира съвремението си като жестоко:

Бе тежък бойният ни път —
родихме се в жестоко време.
Решени на живот и смърт,
растяхме ний — желязно племе.

Времето е жестоко, класовата битка — непримирима. Класовата омраза кристализира във въоръжен отпор на диктатурата и на българските фашисти, във върховен дълг да се гроят бранителите на потисничеството и експлоатацията. Законите на борбата са неумолими, бездействието пред жестокото настъпление на фашизма, който унищожава най-добрите сили на народа, е равнозначно на поражение. Поетът-партизанин Марко Ангелов находчиво е охарактеризирал врага-фашист като кръвник. С този образ Марко Ангелов обогатява картината на фашистките изстъпления, когато се строят могили от черепи, когато се повалят под брадва човешки лесове, когато:

Убива, пали, граби срамно,
вилней кръвникът озверен —
уста разтворил безпощадно,
за кръв народна настървен.

Не може да не ни възхищава прозорливостта на поетите от поколението на революционерите-антифашисти. Още повече сега, когато светът е узнал от Дахау и Освиенцим, от Бабий яр и Бухенвалд какво значи безразсъдната самоцелна жестокост на фашизма — един наистина невероятен кръвник с безпощадно отворена за народните чедра уста. Едва ли авторите на тези строфи са разполагали с информация за размерите и местата на фашистките зверства, но те са разбирали нещо по-значимо и по-важно: дълбоката, коренна античовечност на фашизма. И затова са били убедени, че антифашистката съпротива е хуманна и справедлива. Ето защо те са оценявали унищожаването на озверените фашисти като добродетел, като достойно изпълнен дълг пред народа и пред цялото човечество. От най-човечни позиции Веселин Андреев величае твърдата безкомпромисност към врага-фашист:

И за нас
всеки воин
поет е!
Всеки паднал фашист —
боен стих!

По идейно-художественото си съдържание поезията на Атанас Манчев, написана през трите години на нелегалност — последни години в живота му, се родее с естетическия облик и идеологическата същина на партизанската поезия. Неговото творчество е неделимо от идейно-художествените достижения на антифашистката и партизанската лирика. Измежду стихотворенията му, които го

представят като вдъхновен поет на своето време, като певец на социалистическата революция с безспорни идейно-художествени сполуки, би могло да се отнесат още и „Двадесети век“, „Човекът“, „Повеля на времето“, както и някои други лирични творби.

Стихотворението „Двадесети век“ е от тези поетични произведения, които характеризират естетическите възгледи и социалната позиция на един творец. И с това стихотворение поетът отново се връща към вълнуващата го тема за същността на века, в който живее, за основните двигателни сили и насоки на човешкото развитие. Тези проблеми са заемали челно място в творческата мисъл на не един творец от националната литературна фаланга през всички периоди на културното ни развитие. В стремежа си да се извиси до художествените обобщения на големите литературни творци, да направи естетически синтез на профила на едно столетие, да внуши на своите читатели убедеността си за посоката на историческия процес, Атанас Манчев разкрива и мащабните възможности на своето дарование. Трагичната му съдба прекъсва реализацията на тези възможности, остава само представата за това, какво е загубила в лицето на Атанас Манчев и на творци като него родната лирика.

В стихотворението „Двадесети век“ поетът-революционер Атанас Манчев е постигнал единство в идейния замисъл, ритмиката, композицията и изразните средства въпреки неизработените докрай лирични образи и невинаги удачно подбраните глаголи на отделни места. С успешен художествен замах поетът композира едно епическо въведение. Тук всичко е премерено — четири реда, дванадесет съществителни имена, към тях — само три прилагателни имена и нито един глагол. В лексикалното подреждане на думите е постигната динамично градирана линия със спадове и височини, с възходяща крива. Лиро-епичното начало на стихотворението веднага завладява с художествената лаконичност и прецизност в обрисовката на съществените отлики на едно противоречиво, сложно, объркано на пръв поглед и все пак вървящо напред и нагоре историческо развитие:

Монархии... Диктатури... Републики и Конституции...

Дълбоки нощи... Мракобесие... Брожение...

Касапници... Погроми... Революции...

Подеми, слънчеви, безсмъртни постижения!

Стихотворението е писано през 40-те години на XX в., идейно-художествените заключения на поета се основават на процесите, явленията и тенденциите на развитие през първата половина на века. В същност естетико-историческите прозрения на поета надхвърлят рамките на календарната ограниченост и обемат процесите на общочовешкото развитие. Така се получава може би и заради това, че в динамиката и зигзагите на първата половина на XX в. рецидивират опасни исторически явления, доловени и от Атанас Манчев, и от другите поети — партизани и антифашисти.

Първите четири стиха на „Двадесети век“ открояват идейно-естетическото отношение на поета към глобалните проблеми на съвремението. Авторската позиция не е открито афиширана, тя се долавя в поетичната интонация, в смисловия ред на градацията, в динамиката на исторически пресъздадените падения и подеми. В началото на четиристишието стои думата монархии, в края — постижения. Противопоставянето шрихира авторовото гледище за тенденцията на световното развитие. Противоречива, драматична тенденция, зърната от зоркото око на поета зад дълбоките нощи на диктатурите, зад касапницата на погромите, зад плахите, предреволюционни брожения. Поетът не просто подчертава противоречието на своя век, в художествения план на твореца тази противоречива тенденция на световното развитие е изведена още в увода на стихотворението, за

да не прозвучи прочувственият му стих по-нататък песимистично и депресиращо. В обобщената художествена оценка на столетието липсва историческата конкретизация на отделните моменти — това е ненужно с оглед на авторския замисъл, но прозорливият читател долавя посоката на историческото подреждане, започнало от монархиите и завършило с революциите, след което четем:

Подеми слънчеви, безсмъртни постижения!

Без съмнение този оптимистичен стих е ек от победата на Октомври 1917 г. и последвалото го социалистическо развитие — един действително слънчев подем, едно безсмъртно постижение на човешкия прогрес. За поета е необходимо само да отбележи този исторически миг, без да се спира на него. Да го отбележи като ориентир в развитието на света, който все още е погазен от тъмните сили на антихуманизма и реакцията.

В художествените изображения и в обобщенията в това стихотворение Атанас Манчев постига завидна графическа релефност. Художествената характеристика шрихра основното, водещото в същината на столетието:

Ти — грозен ад и блян красив!

Сам понесъл на младите си плещи тежестта на историческата неправда, поетът-комунист не иска и не може да бъде несправедлив към дните, които крепят неговите сили не само с въздуха, но и с мечтите, с красивия блян за утрешния слънчев подем. Даже и при най-страховитите картини на жестокост и социални падения, пресътворени от твореца, проблясва светликът на една надежда. Революционният оптимизъм на поета, чиито тонове зазвучават доминиращо в общата миньорна тоналност, дискретно насочва към далечните хоризонти на историческия прогрес, без с това да се накърнява историческата истина за този жесток XX в.

С ярки, въздействащи изразни средства, от извисени класово-партийни позиции поетът и революционерът анализира и обобщава дълбоко реакционната същност на времето, подложило на издевателства и изстребление най-светлата мисъл, най-достойните свои синове и дъщери. В допълнение към картината на епохата, пресъздадена от него в „Пролетта на 1942 г.“, в съзвучие с художествените образи на времето от творчеството на неговите другари по оръжие — поетите-партизани и революционери, Атанас Манчев в „Двадесети век“ в съгласие с краски рисува отблъскващата, тъпата, самоцелната жестокост и античовечност на двадесетото столетие. Сравнението с гигантския ваяк от стомана очертава невероятното бездушие и хладнокръвие, с което се извършват масовите унищожения на хората:

Ти шествуваш!... Гигантски ваяк от стомана!

Ти шествуваш... А ето в пътя ти човек...

Надал е писък... окървавен... смачкан...

Ти шествуваш!... Разкъсани меса те хранят...

Трошат се кости... Плиска кръв...

Шествуваш — шествие: доминиращото смислово звучене на този глагол е нюансирано в два аспекта. От една страна, верен на реализма в изображението, поетът очертава настъплението на фашистките сили. От друга страна, тънко доловено, това настъпление е оприличено на шествие, изолирано, лишено от обществена подкрепа. Поетът е вникнал в същината на фашистката експанзия, която с грубата сила иска да замени липсата на здрава обществена подкрепа. Картината на шествуващата репресираща стихия е действително покъртваща. Без да търси самоцелни натуралистически моменти, поетът правдоподобно пресъздава кошмарните видения на антихуманните изстъпления с отчаяните писъци, разкъсаните тела, строшените кости, блискалата кръв. Силата на художестве-